

MODIFIKUOTAS VIENPOLIŠKUMAS TARPTAUTINĖJE SISTEMOJE 2001–2010 METAIS

RIMANTĖ BUDRYTĖ-KVIETKAUSKIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas
Politologijos katedros lektorė
El. paštas: r.budryte@pmdf.vdu.lt

2001–2010 metais galima stebėti tam tikrą vienpolės tarptautinės sistemos transformacijos procesą į naujo tipo struktūrą, tuo pačiu metu pasižyminčią tiek vienpoliškumo, tiek daugiapoliškumo bruožais. Straipsnyje yra siūloma šią transformuotą vienpolę struktūrą įvardinti kaip modifikuotą vienpoliškumą, taip pat patiriantį transformaciją dėl kintančios tarptautinės aplinkos ir galių pasiskirstymo tarptautinėje sistemoje. Šiame straipsnyje taip pat aptariama nauja trumpalaikės pridėtinės galios samprata bei pateikiamos įžvalgos apie galimą modifikuoto vienpoliškumo transformaciją apžvelgiamoje ateityje.

Raktiniai žodžiai: tarptautinė sistema, vienpoliškumas.

IVADAS

Po Šaltojo karo pabaigos nusistovėjusi vienpolė tarptautinė sistema pastarąjį dešimtmetį patyrė tam tikrą transformaciją iš griežto vienpoliškumo, egzistavusio 1990–2000 metais, į modifikuotą vienpoliškumą, stebimą 2001–2010 metais. Išskirtinė JAV daugiadimensinė galia, disponuojama globaliu mastu, leido tarptautinės sistemos struktūrą įvardinti kaip griežtą vienpolę iki 2001 m. rugsėjo 11 d. teroristinių išpuolių, privertusių plačiai taikytą JAV vienašališkumą laikinai pakeisti daugiašališkumu dėl kolektyvinio veikimo kare prieš

terorizmą Afganistane. Atsakas į 2001 m. rugsėjo 11 d. teroristinį išpuolį Niujorke tapo pirmuoju griežto vienpoliškumo transformacijos etapu: reakcija į išpuolius buvo paremta Penktuoju Šiaurės Atlanto sutarties straipsniu^{1, 2}, kurio pagrindu pradėtas karas prieš terorizmą, į karą įsitraukiant NATO narėms, o JAV nutolstant nuo hegemoninio vienašališkumo³ kolektyvinių tikslų link.

2001–2003 metai gali būti įvardinti kaip modifikuoto vienpoliškumo pradžios tarptautinėje sistemoje laikotarpis, kai pagal tradicinius galios parametrus vienintelė tarptautinės sistemos supergalybė, viena vertus, atsisakė dalies vienašališkumo kolektyvinio veikimo vardan, inicijuodama karą prieš globalinę grėsmę – terorizmą – kartu su sąjungininkais bei buvusiais Šaltojo karo priešininkais⁴; kita vertus, lygiagrečiai sustiprino savo kaip vienintelio tarptautinės sistemos poliaus globalios įtakos plėtrą, vadovaudama karui prieš terorizmą bei inicijuodama NATO plėtrą į posovietinę erdvę. Transformuotos vienpolės struktūros tarptautinėje sistemoje susiformavimas leidžia kalbėti apie naujo tipo vienpoliškumo apibrėžimo poreikį, nes nepaisant trikdžių laikotarpio 2003–2006 metais, ši modifikuotoji tarptautinės sistemos struktūra išlaikė skiriamuosius savo bruožus bei tam tikras savo funkcijas iki šių dienų. Šiame darbe yra siūloma 2001–2010 metais egzistuojantį tarptautinės sistemos vienpoliškumo tipą įvardinti kaip modifikuotą vienpoliškumą, teoriškai balansuojantį ant vienpoliškumo, daugiapoliškumo ir nepoliškumo sampratų ribos.

MODIFIKUOTO VIENPOLIŠKUMO SAMPRATA

Modifikuotas vienpoliškumas – šiuolaikinio tarptautinės sistemos struktūrinio vienpoliškumo forma, kurios neapima tradicinė neorealistine tarptautinės sistemos struktūros analizė bei vienpoliškumo apibrėžimai. Tam tikra prasme modifikuotas vienpoliškumas gali būti įvardinamas kaip vienpoliškumo transformacijos fazė, kurioje vienpolio pasaulio hegemonas dėl galios persiskirstymo sąlyginai pradeda leisti galios hierarchijos laiptais, tačiau lygiavertė atsvara hegemonijai nėra susiformavusi, todėl tarptautinės sistemos struktūra išlieka modifikuota vienpolė.

Mowle ir Sacko (2004) nuomone, hegemonija yra bendrasis apibūdinimas valstybės, kuri turi 1) pajėgumą; 2) valią; 3) tarptautinės lyderystės pripažinimą tarptautinėje sistemoje. Lyderystė apima tarpvalstybinių santykių sistemos valdymo taisyklių išlaikymą⁵. Modifikuoto vienpoliškumo atveju vienpolės tarptautinės sistemos hegemoninė valstybė – JAV – palaipsniui praranda hegemoninį lyderystės pripažinimą ir valią veikti globaliniu mastu, išlaikydama vienpoliškumą karinės ir ekonominės galios parametrais.

Tarptautinės sistemos poliariškumas tradiciškai siejamas su galios pasiskirstymu anarchiškoje tarptautinėje sistemoje ir tipiniu galios pasiskirstymo poveikiu sistemos vienetams. Waltz (1979) iškėlė prielaidą, kad anarchiškos sistemos vienetai bus giliai veikiami poliariškumo laipsnio⁶. Keliant prielaidą, kad tarptautinės sistemos vienetai per galios persiskirstymą įgaus tam tikrus atitinkamo tipo polinės struktūros vienetams būdingus bruožus, tarptautinės sistemos pagal poliariškumo kriterijų tradiciškai yra klasifikuojamos į vienpoles, dvipoles ir daugiapoles. Adams (2004) požiūriu, tarptautinės sistemos poliariškumas apibrėžiamas didžiųjų pasaulio galybių skaičiumi. Norint nustatyti tam tikro laikotarpio poliariškumą, reikia skaičiuoti didžiulius ir daugiau mažiau lygius pajėgumus turinčias valstybes⁷. Šis tipinis poliariškumo nustatymas, remiantis didžiųjų galybių skaičiumi tarptautinėje sistemoje, ilgus metus buvo dominuojantis neorealistineje literatūroje, tačiau šiuolaikinė tarptautinė sistema ir sudėtingas jos poliariškumo tipas kvestionuoja tradicinį neorealistinį požiūrį.

Tam tikra prasme modifikuoto vienpoliškumo kaip tarptautinės sistemos struktūros samprata yra gimininga James ir Brecher (1988) pasiūlytai policentrizmo – kaip tarpinės struktūros tarp dvipoliškumo ir daugiapoliškumo – sampratai. Šių autorių nuomone, sprendimo ir galios stratifikacija yra identiška trijose – vienpolėje, dvipolėje bei daugiapolėje – sistemose, tačiau tikėtina, kad sprendimo centrų ir galios centrų skaičius nebus vienodas. Policentrizmas yra vienos hibridinės struktūros pavyzdys, kai egzistuoja du karinės galios centrai ir daug politinio sprendimo centrų. Tokio tipo struktūra turi tiek dvipoliškumo, tiek daugiapoliškumo elementų⁸. Modifikuoto vienpoliškumo struktūroje yra tam tikri vienpoliškumo bruožai, tačiau joje jau

pastebimi dvipoliškumo ar daugiapoliškumo elementai, perspektyvoje galintys tarptautinės sistemos struktūrą transformuoti į daugiapoliškumą ar nepoliškumą.

Wilkinson (1999) išplečia tarptautinės sistemos poliariškumo sampratą, siedamas ją su tarptautinės sistemos raida: buvo bandoma atrasti tam tikrą dėsningumą tarp tarptautinės sistemos poliariškumo variantų pasikartojimo. Wilkinson nuomone, sistemos paprastai vystosi per įvairias galios konfigūracijos fazes – nepoliškumas, daugiapoliškumas, tripoliškumas, dvipoliškumas, nehegemoninis vienpoliškumas, hegemonija, visuotinė (universal) valstybė/imperija⁹. Remiantis Wilkinson (1999) pasiūlytu požiūriu modeliu, galima kelti prielaidas apie tolimesnę vienpolės tarptautinės sistemos polinės struktūros raidą bei modeliuoti galimą galios persiskirstymą tarptautinėje sistemoje. Tačiau istorinė analizė rodo, jog tarptautinės sistemos nepasiekia universaliosios valstybės fazės, nes dėl galios balanso tarptautinėje sistemoje principo veikimo anksčiau ar vėliau hegemonui yra metamas iššūkis siekiant susilpninti hegemoniją, kas galiausiai veda į daugiapoliškumo ar nepoliškumo tarptautinėje sistemoje sukūrimą.

Nepolinės (angl.k. – *nonpolarity*) tarptautinės sistemos sampratą populiarina R. Haas (2008) teigdamas, kad priešingai daugiapoliškumui, kuris apima keletą skirtingų polių ar galios koncentracijų, nepolinė tarptautinė sistema apibrėžiama daugybiniais didelės galios centrais.¹⁰ Nepoliškumas nuo daugiapoliškumo skiriasi didelės galios centrų, sąveikaujančių tarptautinėje sistemoje, kiekiu – jeigu daugiapoleje sistemoje išskiriami 3-5 didelės galios centrai, sudarantys polinius vienetus, tai nepolinėje didelės galios centrų, atliekančių polinių vienetų funkcijas, yra žymiai daugiau. Galima kelti prielaidą, kad jeigu modifikuoto vienpoliškumo atveju vienintelio polinio vieneto suminė galia dėl jos ypatybių nebūtų atsverta, tačiau susiformuotų didelis kiekis stiprių galios centrų atskiruose galios lygmenyse, darančių įtaką globaliu mastu, modifikuoto vienpoliškumo tarptautinės sistemos struktūra priartėtų prie nepolinės struktūros tipo.

Reikia pastebėti, kad JAV modifikuoto vienpoliškumo atveju mažai tikėtina, kad artimiausiu metu įvyks sisteminis pokytis, modifikuotai vienpolei tarptautinei sistemai aiškiai transformuojantis į dvipolę

ar daugiapolę sistemą, todėl modifikuoto vienpoliškumo pabaigą kol kas sunku prognozuoti, juolab, kad šio tipo vienpoliškumas pasižymi neproporcingai didele galia tam tikruose galios parametruose, kurios atsivėrimas net ir artimiausiems varžovams pagal galios parametrus artimiausioje ateityje yra ypač abejotinas.

MODIFIKUOTO VIENPOLIŠKUMO RAIDĄ 2001-2010 METAIS

2001–2003 metais pradėjęs formuotis tarptautinės sistemos modifikuotas vienpoliškumas jau 2003 metais patiria svarbų išbandymą: 2003 metai tapo tam tikru tarptautinės sistemos vienpoliškumo katalizatoriumi, kai JAV vienašališkumas 2003 m. pavasarį pradėdamas karą Irake sukėlė krizę JT Saugumo Taryboje bei NATO Šiaurės Atlanto taryboje, sąjungininkams oponuojant vienašališkus JAV veiksmus kare prieš terorizmą. Nepaisydama tarptautinės bendruomenės pasipriešinimo, JAV tęsė karą Irake¹¹, lygiagrečiai vadovaudama karui prieš terorizmą Afganistane. Karas Irake leido suabejoti JAV kaip moralinės tarptautinės sistemos lyderės pozicijos teisėtumu, todėl būtent nuo karo Irake pradžios JAV–Rusijos santykiai bei JAV–ES santykiai pastebimai atšalo. 2003–2006 metais išryškėjo JAV atotrūkis nuo sąjungininkų kolektyvinio veikimo ir grįžimas prie vienašališkumo, tačiau tarptautinės sistemos polinė struktūra negrįžo į ankstesniąją griežto vienpoliškumo būseną, kadangi būtent šiuo periodu apžvelgiamoje ateityje labiausiai tikėtini poliniai galios centrai – Kinija ir ES sėkmingai didino savo galią, o Rusija, kurią iki šio periodo daugelis sutartinai laikė tik regioninio lygmens veikėja, pradėjo atvirai siekti didžiosios galybės statuso ir susigrąžinti tarptautinės sistemos poliaus statusą, naudodama ne tik karinės galios priemones, bet ir energetinius išteklius, stiprindama savo įtaką buvusioje posovietinėje erdvėje kaip atsvarą JAV vienpoliškumui ir vienašaliams veiksams. Rusijos iškilimas tarptautiniuose santykiuose po 2003–2006 metų yra vienas iš svarbiausių besileidžiančios JAV hegemonijos simptomų: tradiciškai vienetai yra bendrosios tarptautinės sistemos nariai, jeigu vieno iš jų elgsenos yra būtinas veiksnys kitų narių kalkuliacijose¹², o Rusijos kaip ypatingai svarbaus tarptautinės arenos veikėjo iškilimas leidžia

kalbėti apie pasikeitusias kitų sistemos narių kalkuliacijas jos atžvilgiu – reikšmingo tarptautinės sistemos veikėjo iškilimas yra silpstančio vienpolės sistemos hegemono požymis.

Reaguojant į mažėjančią tarptautinės bendruomenės paramą JAV kariniams tikslams siekti, 2006 m. buvo inicijuotas Globalaus NATO projektas, kuriuo remiantis JAV karinės pajėgos galėtų būti dislokuojamos visame pasaulyje, pasitelkiant Šaltojo karo metais formaliai egzistavusius aljansus bei NATO partnerystės sutartis¹³, tačiau Globalaus NATO projektas taip ir nebuvo įgyvendintas iki šiol¹⁴. Aštrėjantis JAV–Irano priešinimas dėl Irano branduolinės programos, Šiaurės Korėjos branduolinio ginklo bandymai¹⁵, stiprėjantis antiamerikietiškas Azijoje ir Lotynų Amerikos šalyse bei intensyvėjanti karinė konfrontacija su Rusija leido kvestionuoti JAV globalinės lyderystės ir tarptautinės sistemos vienintelės supergalybės statusą. Tačiau nepaisant kintančio galios pasiskirstymo tarptautinėje sistemoje ir opozicijos JAV vienpoliškumui formavimosi, vis dėlto 2006–2009 metais JAV išliko neabejotinai galingiausia pasaulio valstybe pagal ekonominius ir karinius parametrus.

1 lentelė. Karinės ir ekonominės galios charakteristikų palyginimas modifikuoto vienpoliškumo laikotarpiu 2006–2007 metais

	BVP pagal PPP (trilijonais USD, 2007 m. duomenimis)	BVP per capita (tūkstančiais USD, 2007 m. duomenimis)	Karinės išlaidos procentais nuo BVP (2006 m. duomenimis)	Branduolinio ginklo kiekis (2006 m. duomenimis) ¹⁶	Galimybės projektuoti galią globaliu mastu
JAV	13,84	45,800	4 proc.	5521	Taip
Kinija	6,991	5,300	2,1 proc.	130	Ne
ES	14,38	32,300	Apie 2 proc. ¹⁷	533 ¹⁸	Iš dalies
Rusija	2,088	14,700	3,6 proc.	5682	Iš dalies

Šaltinis: sudaryta autorės. Duomenys pagal 2007–2008m. WorldFactbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/index.html>; SIPRI Yearbook 2007, 2008 www.sipri.se

Ypač reikia pabrėžti, kad iki šiol plačiausiai naudotas ekonominės galios nustatymo rodiklis – BVP pagal perkamosios galios

paritetą – privalo būti papildytas BVP *per capita* rodikliu, nes vien tiek BVP pagal PPP rodiklis iškreipia santykinę valstybės galios kompoziciją. Wohlforth (2007) pastebėjo, kad jeigu Kinijos BVP susilygin-tų su JAV BVP dydžiu, Kinijos BVP *per capita* dydis vis tiek būtų tik ketvirtadalis JAV BVP *per capita* dydžio¹⁹. BVP *per capita* reikšmė kur kas geriau reprezentuoja valstybės galios lygį tarptautinės sistemos struktūroje bei BVP pagal perkamosios galios paritetą. Pasak Wohlforth (2007), atsakingas už virtualų poslinkį į daugiapoliškumą yra ne žodis, o sutrumpinimas PPP. PPP reiškia perkamosios galios paritetą (angl. Purchasing power parity) – valstybių ekonomikų dydžius dole-riais arba valstybės keičiamo kurso dydį²⁰. BVP *per capita* – BVP dalis, tenkanti vienam valstybės gyventojui – gali būti laikomas santykiniu gyvenimo kokybės tam tikroje valstybėje rodikliu.

Pagal ekonominius parametrus galingiausiais tarptautinės siste-mos veikėjais iš nagrinėjamų valstybių yra JAV ir Europos Sąjunga. ES pirmauja BVP pagal PPP srityje, tačiau atsižvelgiant į tai, kad ES BVP yra skaičiuojamas kaip visų valstybių narių BVP suma, dabartinis skirtumas tarp ES ir JAV BVP pagal PPP dydžius nėra reikšmingas, juolab, kad pagal BVP *per capita* kriterijų JAV lenkia ES daugiau nei 13 000 USD. Kinija ir Rusija turi pakankamai reikšmingus BVP pagal PPP pasauliniame kontekste, tačiau įvertinus BVP *per capita* paramet-rą akivaizdu, kad santykinės ekonominės galios prasme šios valstybės labai atsilieka nuo ekonominių lyderių.

Vertinant valstybių galią karinėmis išlaidomis procentais nuo BVP, tarptautinėje sistemoje neabejotinai lyderiauja JAV: 4 procentai BVP, skiriami karinėms išlaidoms 2006–2007 metais, sudarė maždaug 45 proc. pasaulio karinių išlaidų²¹. JAV, turėdama didžiausias karines išlaidas pasaulyje bei būdama viena iš dviejų branduolinių superga-lybių, yra karinis hegemonas, kurio karinę galią atsverti šiuo metu yra mažai tikėtina. Be to, JAV yra vienintelė pasaulio valstybė, galinti projektuoti karinę galią globalia apimtimi, pasitelkdama aljansus bei partnerystės sutartis, nors, reikia pažymėti, kad reaguodamos į JAV karinę viršenybę Rusija ir Kinija paskelbė sieksiančios savo ginkluo-tųjų pajėgų ir ginkluotės modernizavimo, o Europos Sąjunga ir toliau išlieka JAV kariniu protektoratu NATO rėmuose.

Thompson (2006) teigimu, šiuolaikinė tarptautinė sistema turi tam tikrus vienpoliškumo požymius – visų pirma akivaizdžią karinę monopoliją su globalinio pasiekimo pajėgumais. JAV yra vienintelė valstybė, kuri šiandien turi viršenybę projektuoti galią globalia apimtimi²². JAV karinė galia kartu su ekonominiais galios parametrais – tiek BVP per capita, tiek BVP pagal perkamosios galios paritetą (PPP) – leidžia JAV išlikti modifikuotos vienpolės tarptautinės sistemos sąlyginiu hegemonu ir joks kitas potencialus polinis vienetas negali JAV disponuojamos galios savarankiškai atsverti.

2009–2010 METAI – MODIFIKUOTO VIENPOLIŠKUMO TRANSFORMACIJOS PRADŽIA

2009–2010 metais modifikuotas tarptautinės sistemos vienpoliškumas patiria destruktinį pasaulinės finansų krizės poveikį, įtakojusį visų tarptautinės sistemos potencialių ir esamų polinių vienetų nuosmukį. Pasaulinė finansų krizė sutapo su prezidentų kaita JAV ir Rusijoje bei vidinėmis Europos Sąjungos kaip vieningo politinio vieneto problemomis formavimosi procese. Visas kompleksas veiksnių įtakoja modifikuoto vienpoliškumo transformacijos pradžią, JAV vis dažniau renkantis daugiašališkumą bei vidinę, o ne globalinę politiką, stiprėjant Kinijos ekonominiam pajėgumui, Europos Sąjungos didžiosioms valstybėms vis dažniau pasirenkant dvišalius, o ne daugiašalius santykius, nacionalinius interesus iškeliant aukščiau tarptautinių, o Rusijai sparčiai stiprinant savo kaip svarbaus ir galingo bei moraliai teisingo tarptautinio veikėjo pozicijas²³.

Tarptautinės sistemos veikėjų hierarchija yra susijusi su skirtingų jų nelygybės lygmeniu karinėje, politinėje, ekonominėje, išteklių, ideologinėje ir kitokiose sferose, darančiose poveikį tarptautinei sistemai. Pasak Tarzi (2004), tarptautinės sistemos sandara yra pagrįsta hierarchinės tarptautinės sistemos prigimties, kurią išvysto valstybė ar valstybės, laimėjusios pagrindinį karą²⁴. JAV konstruoja tarptautinės sistemos sandarą kaip II pasaulinio karo nugalėtoja bei karo prieš terorizmą, paskelbto po 2001 m. rugsėjo 11 d. teroristinių išpuolių, iniciatorė bei pagrindinė dalyvė. Tačiau tarptautinės sistemos sandaros

konstravimas pergalės kare aspektu yra plačiai naudojamas ne tik JAV, bet ir Rusijos, kuri pergalę II Pasauliniame kare identifikuoja kaip Rusijos teisę formuoti pasaulio tvarką. Reikia pastebėti, kad greitos ir ilgalaikės pergalės kare prieš terorizmą nepasiekusi JAV praranda supergalingos valstybės, skleidžiančios demokratines kaip vertybes, autoritetą. Tuo tarpu Rusija sėkmingai eksploatuoja savo kaip valstybės, nugalėjusios II Pasauliniame kare, statusą, inicijuodama bendros Europos saugumo sutarties projektą, reformuodama vidines karines pajėgas bei intensyvindama dvišalius santykius su NATO šalimis²⁵.

Nepaisant kintančios tarptautinės aplinkos abejotina, kad modifikuotas vienpoliškumas artimiausiu metu transformuosis į daugiapoliškumą ar nepoliškumą. Hegemonų teorija (Organski, 1968, Gilpin, 1981 ir kt..) siūlo požiūrį, kad galingos valstybės (hegemonai) skatina tarptautinės tvarkos susiformavimą, kuri atspindi jų preferencijas, taip tapdamos *status quo* valstybėmis. Šios pasaulio tvarkos yra stabilios tol, kol neatsiranda nepatenkintų valstybių, turinčių pajėgumus mesti iššūkį dominuojančiai valstybei. Istoriskai sistemoje balansas atkuriamas per hegemoninius karus, po kurių iškyla nauja balanso situacija²⁶. Modifikuoto vienpoliškumo transformacijos kontekste JAV išlaiko savo *status quo* kaip karine ir ekonomine prasme galingiausia valstybė, skatinanti nusiginklavimą, branduolinio ginklo neplatinimą, daugiašališkumą bei kolektyvinį veikimą, tam tikra prasme pakartojanti 2001-2003 metų modifikuoto vienpoliškumo situaciją, kai, viena vertus, yra skatinamas daugiašalis bendradarbiavimas, tačiau, kita vertus, turimi karinės ir ekonominės galios parametrai net ir krizės kontekste išlieka neatsveriami, taip išsaugant bent dalinį supergalybės statusą ir modifikuotą vienpoliškumą tarptautinėje sistemoje.

Tikėtina, kad JAV ir toliau išliks tarptautinės sistemos supergalybe, nepaisant kintančio tarptautinės sistemos modifikuoto vienpoliškumo. Buzan (2004) teigimu, supergalybės privalo turėti aukščiausio lygmens karinius ir politinius pajėgumus bei ekonomiką, galinčią laiduoti šių pajėgumų projektavimą globaliu mastu²⁷. Be to, supergalybės statusas susijęs su tam tikra visuotine šio statuso legitimacija bei pasaulio tvarkos formavimu, kad būtų galima išlaikyti turimą *status quo* pasikeitusioje aplinkoje. Įmanoma kelti prielaidą, kad dabartinis

JAV daugiašališkumas ir kolektyvinio veikimo skatinimas yra naujos pasaulio tvarkos užuomazgos, iš dalies keičiančios nusistovėjusias tarptautinės sistemos taisykles, tačiau nekeičiančios pagrindinio valstybės tikslo – galios maksimizavimo.

Molloy (2004) teigimu, galia yra *nulinės sumos*²⁸ fenomenas, tarptautinės sistemos veikėjai privalo atimti vieni kitų galią, siekdami padidinti savąją galią – galia negali būti dalinamas²⁹. Su galios kaip nulinės sumos fenomeno apibrėžimu sutinka ir Susan Strange. Strange (1996) tvirtinimu, (1) galia iš silpnų valstybių perėjo stipriosioms, įgaudama regioninį ar globalinį pobūdį; (2) galia perėjo iš valstybių į rinkas, taip nevalstybiniais veikėjams įgaunant galią iš jų turimos rinkos dalies; (3) dalis galios *išgaravo* niekam jos nenaudojant³⁰. Galima kelti prielaidą, kad niekam nepriklausiančios galios tarptautinėje sistemoje tiesiog nėra – vienintelis būdas valstybei didinti savo galią yra didinti ją kitos valstybės ar valstybių grupės galios sąskaita.

Šiuolaikinėje tarptautinėje sistemoje, šalia karinės galios, ypač reikšminga yra ekonominė galia. Tradiciškai ekonominė galia veikia tarptautinius santykius dviem tiesioginiais būdais: visų pirma turtingosios šalys bijo prarasti santykinę ekonominę galią, nes kylančios pramoninės šalys gali savo didėjančią ekonominę stiprybę paversti kariniu iššūkiu. Be to, valstybės siekia monopolizuoti rinkas ir gamtinių išteklių šaltinius³¹. Gamtinių išteklių šaltiniai šiandien tampa viena svarbiausių ekonominės galios sudedamųjų dalių dėl mažėjančios strateginių gamtinių išteklių pasiūlos ir didėjančio vartojimo besivystančiose šalyse³².

Galima kelti prielaidą, kad vienintelis būdas atsirasti laisvai galiai tarptautinėje sistemoje – trumpalaikės pridėtinės galios atsiradimas, paprastai realiu tampantis per pramonės ar technologines revoliucijas, kai įvedama ypatingo globalinio aktualumo inovacija, galinti keisti visą tarptautinės sistemos struktūrą³³. Trumpalaikė pridėtinė galia galėtų būti suprantama kaip trumpą laiką egzistuojanti vienos valstybės galios rūšis, išskirianti ja disponuojančią valstybę iš kitų panašaus galingumo valstybių tarpo: šis išskirtinumas galioja tol, kol šios galios šaltinio neperima kitos valstybės. Ypač reikšmingos trumpalaikės pridėtinės galios atsiradimo atvejis – branduolinio ginklo sukūrimas

1945 metais. Jį turėdama 1945–1949 metais JAV buvo nekvestionuojamai (galios šaltinio unikalumas) galingiausia pasaulio valstybė. Šiuolaikinėje tarptautinėje sistemoje įmanomas trumpalaikės pridėtinės galios atvejis – ypač efektyvus, nebrangus, ekologiško ir visuotinai prieinamo energijos šaltinio sukūrimas, kuris leistų modernizuoti pasaulinę energetikos sistemą, tampant energetiškai bei politiškai nepriklausomais nuo dujomis bei nafta turtingų šalių³⁴. Tačiau dabartinės tendencijos leidžia kalbėti apie tai, kad trumpalaikės pridėtinės galios tikimybė ir toliau išlieka jau aptartųjų potencialių ateities poliinių vienetų rankose, taigi visiškai naujų galios centrų iškilimas per trumpalaikę pridėtinę galią šiuolaikinėje tarptautinėje sistemoje yra abejotinas.

IŠVADOS

Šiandieninę tarptautinės sistemos struktūrą konceptualizuojant kaip modifikuotą vienpolę, galima kelti prielaidas apie tolimesnę sistemos struktūros transformacijos raidą apžvelgiamoje ateityje.

Šiuolaikinio modifikuoto vienpoliškumo ypatybė yra tai, kad neįmanoma jo konceptualizuoti kaip universalus vienpoliškumo visuose galios lygmenyse: galima išskirti skirtingus poliariškumus, tarptautinę sistemą analizuojant skirtingais pjūviais pagal pagrindinius galios kriterijus. Karine prasme tarptautinės sistemos polinė struktūra yra modifikuota vienpolė. Viena vertus, JAV yra neabejotinas lyderis pagal BVP dalį, skiriamą karinei sričiai finansuoti, bei institucinius saitus, leidžiančius dislokuoti kariuomenę globalia apimtimi, tačiau masinio naikinimo ginklo srityje JAV neturi monopolio – Rusijos branduolinė ginkluotės kiekis atitinka JAV pajėgumus, o branduolinių valstybių kiekio didėjimas už JT Saugumo tarybos ribų leidžia kalbėti apie mažėjančią JAV kaip karinio hegemono galią bei įtaką esamai pasaulio tvarkai. Ekonominė prasme tarptautinės sistemos polinė struktūra – daugiapolė su keliais pagrindiniais ekonomikos centrais, darančiais įtaką globaliniu mastu. Kompetencijos, suvokiamos kaip moralinis autoritetas bei teisingumo pavyzdys, prasme tarptautinė sistema išgyvena ypatingai intensyvią transformacijos etapą nuo

vienpolės sistemos su JAV kaip hegemonu bei demokratijos ir globalizacijos varikliu, susiklosčiusios po Šaltojo karo pabaigos, daugiapolio pasaulio link. Šią transformaciją galima laikyti naujos pasaulio tvarkos formavimosi procesu.

Atsižvelgiant į tai, kad dabartinis vienpoliškumas yra modifikuotas – nutolęs nuo klasikinės vienpoliškumo sampratos ir pakankamai difuzinis įvairiuose galios pjūviuose – galima kelti prielaidą, jog apžvelgiamoje ateityje per tarptautinės sistemos poliariškumo transformaciją bus stebimas tarptautinio saugumo mažėjimas. Dėl pasikeitusios tarptautinės aplinkos bei finansų krizės poveikio galima tikėtis uždaresnės JAV užsienio politikos, orientuotos į nacionalinių interesų įgyvendinimą bei nacionalinio saugumo didinimą, globalines vienpolės valstybės vizijas siaurinant iki regioninės hegemonijos, o tai savo ruožtu reikštų JAV pasitraukimą iš regionų, esančių už JAV interesų ribų.

Galima kelti prielaidą, kad neorealistine tarptautinės sistemos poliariškumo koncepcija reikalauja tam tikrų korekcijų atsižvelgiant į modernaus pasaulio realijas. Hegemoninis vienpoliškumas, kurį laiką atrodęs geriausiu tarptautinio saugumo garantu, patiria nuosmukį, tačiau JAV turimas galios kiekis yra pakankamas, kad JAV ir apžvelgiamoje ateityje būtų klasifikuojama kaip supergalybė. Dvypolė tarptautinė sistema negali susiklostyti dėl galios išsisklaidymo skirtinguose galios lygmenyse, taigi, klasikinis galios balansas, laikomas saugiausia tarptautinės sistemos struktūros forma, yra neįmanomas, tačiau dvypolė tarptautinė sistema teoriškai yra paskutinė galios pasiskirstymo struktūra, kurioje veikia supergalybės. Labiausiai tikėtina, kad apžvelgiamoje ateityje tarptautinės sistemos poliariškumas transformuosis iš modifikuoto vienpolio – daugiapolio ar nepolinio poliariškumo link, t. y. pačių nesaugiausių ir nestabiliausių tarptautinės struktūros formų, kurioms neorealistine teorijoje iki šiol buvo skiriamas ribotas dėmesys.

NUORODOS IR PASTABOS

- 1 <...> ginkluotas vienos ar kelių NATO šalių užpuolimas yra laikomas visos NATO užpuolimu. Į tai reaguodamos NATO šalys suteiks užpultajai šaliai pagalbą ir, suderinusios su kitomis šalimis, imsis veiksmų, kurie yra reikalingi,

- įskaitant ginkluotos jėgos panaudojimą, kad Šiaurės Atlanto erdvėje būtų atstatytas ir palaikomas saugumas. NATO samprata. Office of Information and Press, NATO, Belgija, 2001, p. 540.
- 2 Penktajame Šiaurės Atlanto sutarties (1949) straipsnyje apibrėžta kolektyvinio atsako į bet kurios NATO narės užpuolimą galimybė – pagrindinis kolektyvinės gynybos organizacijų principas.
  - 3 Wilkinson (1999) teigimu, hegemonija reiškia vienpolę pajėgumų struktūrą, atitinkančią vienpolę įtakos struktūrą. (David Wilkinson „Unipolarity Without Hegemony“, International Studies Association, Blackwell Publishers, 1999. P. 142)
  - 4 JAV inicijuotą karą prieš terorizmą palaikė nemaža dalis pasaulio valstybių: kolektyvinės gynybos aljansas NATO pirmąkart Aljanso istorijoje iššaukė 5-ąjį Šiaurės Atlanto sutarties straipsnį apie kolektyvinę gynybą, įvykus vienos Aljanso narės užpuolimui, o buvę Šaltojo karo priešininkai, tokie kaip Rusija ar Centrinės Azijos šalys, pareiškė paramą JAV veiksams kovoje prieš globalinį priešą – terorizmą. Toks plataus masto JAV veiksmų palaikymo laikotarpis tęsėsi iki 2003 metų karo Irake pradžios.
  - 5 Mowle, Thomas. and Sacko, David. „The Unipolar Dilemma: Bandwagons, the Balkans, and Baghdad“, Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association, Le Centre Sheraton Hotel, Montreal, Quebec, Canada, Mar 18, 2004. P. 7. http://www.allacademic.com/meta/p73859_index.html. Žiūrėta 2009-02-06.
  - 6 Barry Buzan, Richard Little „International Systems in World History: Remaking the Study of International Relations“, Oxford University Press, New York, 2000. P. 41.
  - 7 Adams, Karen. „Great Power: What Will It Take?“ Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association, Le Centre Sheraton Hotel, Montreal, Quebec, Canada, Mar 17, 2004. http://www.allacademic.com/meta/p73660_index.html Žiūrėta 2009-01-16.
  - 8 Patrick James, Michael Brecher „Stability and Polarity: New Paths for Inquiry“, Journal of Peace Research Vol. 25, No. 1, 1988. P. 33.
  - 9 David Wilkinson „Unipolarity Without Hegemony“, International Studies Association, Blackwell Publishers, 1999. P. 142
  - 10 Richard N. Haass „The Age of Nonpolarity: What Will Follow U.S. Dominance“, Foreign Affairs, May/June 2008.
  - 11 2003 m. kovo 19 d. JAV pradėjo invaziją į Iraką – karinę operaciją „Irako laisvė“ (angl. Iraqi Freedom), nesulaukusi JT Saugumo Tarybos pritarimo karinei operacijai.
  - 12 William C. Wohlforth, Richard Little, Stuart J. Kaufman, David Kang, Charles A. Jones, Victoria Tin-Bor Hui, Arthur Eckstein, Daniel Deudney, William L. Brenner „Testing Balance-of-Power Theory in World History“, European Journal of International Relations, Vol. 13, No. 2, 2007. P. 159.
  - 13 Globalios NATO vizija buvo pristatyta Rygoje vykusiame NATO viršūnių susitikime 2006 m. lapkričio 28 d.

- 14 Kochut (2006) nuomone, nereformuoto NATO pavertimas globaliniu aljansu neabejotinai būtų klaida, nes tai didintų karinių pajėgumų ir technologijų prarają tarp NATO narių ir sumažintų Aljanso vidinį veiksmingumą. Be to, globalus NATO būtų konkurentas Jungtinėms Tautoms legitimumo prasme pasaulinio saugumo klausimais, kas neabejotinai sukeltų neigiamas Rusijos ir Kinijos reakcijas. Globaliai orientuotas NATO, tikėtina, pakviestų ne Euroatlantinės erdvės valstybes, tokias kaip Izraelis, Australija ar Japonija, prisijungti prie institucinių struktūrų, kas galiausiai paralyžuotų sprendimų priėmimo procesą dėl skirtingų saugumo ir geostrateginių interesų. (Koschut, Simon „Global NATO or Global Partnerships?“, Kölner Forum für Internationale Beziehungen und Sicherheitspolitik, 2006. P. 13).
- 15 2006 m. rudenį Šiaurės Korėja išbandė pirmąjį savo branduolinį užtaisą, taip išplėsdama branduolinį ginklų turinčių valstybių „klubo“ ribas.
- 16 SIPRI Nuclear Forces. <http://www.sipri.org/contents/expcon/worldnuclearforces.html>. Žiūrėta 2009-08-27.
- 17 ES karinės išlaidos skaičiuojamos kiekvienai valstybei narei atskirai. Bendras vidurkis – apie 2 % nuo kiekvienos valstybės BVP.
- 18 Prancūzija turi 348 branduolines galvutes; Didžioji Britanija – 185. (2007 m. SIPRI duomenimis).
- 19 William Wohlforth „Unipolar Stability: The Rules of Power Analysis“ A Tilted Balance, The Harvard International Review, Vol. 29 (1), 2007. P. 46.
- 20 William Wohlforth „Unipolar Stability: The Rules of Power Analysis“ A Tilted Balance, The Harvard International Review, Vol. 29 (1), 2007. P. 47.
- 21 Recent trends in military expenditure, http://www.sipri.org/contents/milap/milex/mex_trends.html
- 22 William R. Thompson „Systemic Leadership, Evolutionary Processes, and International Relations Theory: The Unipolarity Question“, The International Studies Review, Volume 8, Number 1, March 2006. P. 19.
- 23 2009-2010 metais Rusija pasirašė visą eilę sutarčių, užbaigiančių keliasdešimt metų trukusius ginčus: 2010 m. balandžio 28 d. pasirašyta Rusijos – Norvegijos sutartis dėl sienos nustatymo Arktyje, 2010 m. balandyje pasiektas susitarimas su Azerbaidžanu dėl sienos nustatymo, 2010 m. balandžio 8 d. Rusija ir JAV pasirašė branduolinių ginklų mažinimo sutartį. Tokie Rusijos veiksmai leidžia kelti prielaidas apie kompetencijos kaip galios parametro didinimą siekiant tapti tarptautinės sistemos poliniu vienetu.
- 24 Shah M. Tarzi, „Neorealism, Neoliberalism and the International System“, International Studies, 2004; Vol. 41, p. 120.
- 25 Rusijos kaip valstybės, laimėjusios paskutinį Pasaulinį karą, statusas sėkmingai pabrėžiamas Pergalės dienos iškilminguose minėjimuose karinio parado metu Raudonojoje aikštėje, Maskvoje: 2010m. gegužės 9d. kariniame parade dalyvavo ir NATO narių – buvusių Sovietų Sąjungos sąjungininkų karo metu – kariuomenės.
- 26 García Iommi, Lucrecia. „Balancing in the Aftermath of the Cold War: An Answer to the Unipolar Stability Puzzle“ Paper presented at the annual meeting of the

- International Studies Association, Hilton Hawaiian Village, Honolulu, Hawaii, Mar 05, 2005.. http://www.allacademic.com/meta/p69948_index.html
- 27 Barry Buzan „The United States and the Great Powers: World Politics in the Twenty-First Century“, Polity Press, 2004. P. 69–71.
- 28 Angl. zero-sum.
- 29 Sean Molloy „Truth, Power, Theory: Hans Morgenthau’s formulation of Realism“, *Diplomacy & Statecraft*, Volume 15, Number 1, 2004. P. 20.
- 30 Cituota iš Kenneth N. Waltz „Structural Realism after the Cold War“, *International Security* 25 1 (Summer 2000). P. 16.
- 31 Paul Q. Hirst „Another Century of Conflict? War and the International System in the 21st Century“, *International Relations*, Vol. 16, No. 3, 2002. P. 333.
- 32 Gamtinių išteklių kontrolės klausimas ateityje turėtų tapti viena pagrindinių karus sukeliančių priežasčių. Tam tikros šios tendencijos užuomazgos pastebimos jau dabar – pavyzdžiui, energetiniai Rusijos konfliktai su Ukraina, Baltarusija ar Europos Sąjunga XXI amžiaus pradžioje.
- 33 Trumpalaikė pridėtinė galia – straipsnio autorės suformuluotas terminas, apibrėžiantis trumpą laiką egzistuojančią pridėtinę galią, išskiriančią valstybę iš kitų galybių tarpo.
- 34 Dujų išgavimo iš skalūninių uolienu technologijos JAV suteikė pridėtinės trumpalaikės galios 2009-2010 metais, garantuodamos JAV perteklinį apsirūpinimą gamtinėmis dujomis ir suteikdamos pagrindą pasauliniams skalūninių uolienu tyrimams, tačiau kadangi energetiniai ištekliai gali būti analizuojami kaip ekonominės galios, kurioje JAV išlieka viena iš lyderių, dalis, JAV galios pozicijų tarptautinės sistemos kontekste tai nepakeitė – sistema ir toliau išliko modifikuota vienpolė.

SUMMARY

MODIFIED UNIPOLARITY IN THE INTERNATIONAL SYSTEM (2001-2010)

Keywords: international system, unipolarity.

After the end of the Cold war the unipolar international system was established and during recent decade it was transformed from strict unipolarity (1990-2000) to modified unipolarity (2001-2010). Exceptional and multidimensional power with the global reach of the USA was the reason for naming structure of international system as strict unipolar till terrorist attacks of September 11, 2001 in the USA. After September 11th the USA started to act less unilaterally than before temporary changing the unilateralism to multilateralism for collective actions against terrorism in Afghanistan. The multilateral

response to September 11th terrorist attacks became the first stage of transformation of strict unipolarity based on Article 5 of Washington Treaty.

Years of 2001-2003 could be named as the beginning of modified unipolarity: sole superpower acted multilaterally in war against terrorism and at the same time it promoted the enlargement of its influence with NATO enlargement to the post soviet area. Formation of transformed unipolar structure allows speaking about the necessity of defining a new type of unipolarity – modified unipolarity which is theoretically balancing on the dividing lines of unipolarity, multipolarity and nonpolarity concepts.

This article consists of broad definition of modified unipolarity, theoretical analysis of polarity and its transformation, also, some preliminary conclusions and insights are made concerning possible transformation of modified unipolarity in the foreseen future.

Straipsnis įteiktas redakcijai 2010 m. kovo mėn.